

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 3

2026

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA IBORALARNI O'RGANISHNING ZAMONAVIY PARADIGMALARI

Alijonov Yorqin Chori o'g'li
Qarshi xalqaro universiteti, o'qituvchi

Annotatsiya

Maqola zamonaviy tilshunoslikda iboralarni (frazeologik birliklarni) o'rganishning kognitiv, lingvokulturologik, pragmatik va korpus paradigmalari asosida chog'ishtirma tahlilini beradi. Ingliz va o'zbek tillaridagi iboralar milliy tafakkur, madaniyat va ijtimoiy kontekst orqali shakllangan konseptual va madaniy kodlar sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot struktur-semantik yondashuvdan kognitiv va diskurs-paradigmaga o'tish, korpus lingvistikasining empirik imkoniyatlari, konstruktsion va lingvomadaniy tahlilning amaliy roli hamda psixolingvistik jihatlarni yoritadi. Maqola ingliz-o'zbek frazeologiyasini tarjimashunoslik, leksikografiya va madaniyatlararo muloqot nuqtai nazaridan chuqur tushunishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: frazeologiya, ibora, kognitiv paradigma, lingvokulturologiya, korpus lingvistika, diskurs, pragmatika.

СОВРЕМЕННЫЕ ПАРАДИГМЫ ИЗУЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Алижонов Ёркин Чори угли
Международный университет Карши, преподаватель

Аннотация

Статья представляет собой сравнительный анализ идиом (фразеологических единиц) в современной лингвистике с когнитивной, лингвокультурной, прагматической и корпусной перспектив. Английские и узбекские идиомы рассматриваются как концептуальные и культурные коды, формируемые национальным мышлением, культурой и социальным контекстом. Исследование подчеркивает переход от структурно-семантических подходов к когнитивным и дискурсивным парадигмам, эмпирический потенциал корпусной лингвистики, практическую роль конструкционного и лингвокультурного анализа, а также психолингвистические аспекты. Статья способствует более глубокому пониманию англо-узбекской фразеологии для переводоведения, лексикографии и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: фразеология, идиома, когнитивная парадигма, лингвокультурология, корпусная лингвистика, дискурс, прагматика.

MODERN PARADIGMS OF STUDYING PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Alijonov Yorqin Chori ugli
Karshi International University, Lecturer

Abstract

The article presents a comparative analysis of idioms (phraseological units) in modern linguistics from cognitive, linguocultural, pragmatic, and corpus-based perspectives. English and Uzbek idioms are examined as conceptual and cultural codes shaped by national cognition, culture, and social context. The study highlights the transition from structural-semantic approaches to

cognitive and discourse paradigms, the empirical potential of corpus linguistics, the practical role of constructional and linguocultural analyses, and psycholinguistic aspects. The article contributes to a deeper understanding of English–Uzbek phraseology for translation studies, lexicography, and intercultural communication.

Keywords: phraseology, idiom, cognitive paradigm, linguoculturology, corpus linguistics, discourse, pragmatics.

Jahon tilshunosligida tilni faqatgina aloqa vositasi sifatidagina emas, balki inson tafakkuri, madaniyati va ruhiyatini oʻzida aks ettiruvchi murakkab kognitiv mexanizm sifatida oʻrganishga qaratilgan antropotsentrik paradigma yetakchi oʻringa chiqdi. Bu oʻzgarishlar, ayniqsa, tilning eng milliy va oʻziga xos qatlami boʻlmish frazeologiya (iboralar) sohasida yaqqol namoyon boʻlmoqda. Ingliz va oʻzbek tillarida iboralarni anʼanaviy (struktur-semantik) oʻrganishdan zamonaviy, koʻp oʻlchovli paradigmalariga oʻtish jarayoni tilshunoslik oldiga yangi vazifalarni qoʻymoqda. Ushbu qismda har ikkala tildagi iboralarni tadqiq etishning kognitiv, lingvokulturologik, pragmatik va korpus lingvistikasi kabi zamonaviy paradigmalarini qiyosiy-chogʻishtirma aspektida tahlil qilinadi.

Zamonaviy tilshunoslikning eng yirik yoʻnalishlaridan biri boʻlgan kognitiv tilshunoslik doirasida iboralar shunchaki til birliklari emas, balki inson bilish faoliyatining (kognitsiyasining) natijasi, maʼlum bir konseptlarni ifodalovchi mental tuzilmalar sifatida talqin etiladi. J. Lakoff va M. Jonsonlarning konseptual metafora nazariyasiga koʻra, metafora va shunga asoslangan iboralar faqatgina tilga emas, balki tafakkurga ham xosdir.

Ingliz va oʻzbek tillarida iboralarni kognitiv nuqtai nazardan oʻrganish, asosan, har ikki xalqning olamni lisoniy manzarasi (OLM) qanday shakllanganligini koʻrsatib beradi.

Ingliz tilida: Ingliz kognitiv frazeologiyasida vaqt, makon, mehnat va inson emotsiyalariga oid konseptlar oʻziga xos tarzda namoyon boʻladi. Masalan, ingliz milliy tafakkurida "vaqt" konsepti koʻpincha moddiy boylik (pul) sifatida kognitiv qoliplanadi: Time is money, to waste time, to invest time. Shuningdek, orol davlat boʻlganligi sababli dengizchilik bilan bogʻliq konseptual metaforalar juda faol: to be at sea (ikkilanib qolmoq, nima qilishni bilmaslik), to miss the boat (imkoniyatni qoʻldan boy bermoq).

Oʻzbek tilida: Oʻzbek kognitiv modelida "vaqt" konsepti moddiy boylikdan koʻra, qaytib kelmaydigan, gʻanimat neʼmat sifatida idrok etiladi: Vaqt — gʻanimat, Vaqt — oliy hakam. Oʻzbek xalqining dehqonchilik va chorvachilikka asoslangan turmush tarzi uning iboralarida chuqur kognitiv iz qoldirgan: qovun tushirmoq (xato qilmoq), tarvuzi qoʻltigʻidan tushmoq (hafsalasi pir boʻlmoq), ipidan ignasigacha (barcha ikir-chikirlarigacha).

Shunday qilib, kognitiv paradigma iboralarning yuzaga kelish sabablarini sof lingvistik qoliplardan tashqaridan, insonning atrofdagi olamni bilish va idrok etish jarayonlaridan qidiradi.

Til va madaniyatning uzviy bogʻliqligini oʻrganuvchi lingvokulturologiya iboralarni tadqiq etishning yana bir kuchli zamonaviy paradigmati hisoblanadi. V.A. Maslova taʼkidlaganidek, frazeologizm oʻzida xalqning butun borligini, tarixini, urf-odatlarini va qadriyatlarini saqlaydi hamda avlodlar oʻtkazadi. Iboralar etnosning oʻziga xos "madaniy kodi" hisoblanadi.

Ingliz va oʻzbek frazeologizmlarini lingvokulturologik jihatdan qiyoslaganda quyidagi madaniy farqlar va oʻziga xosliklar koʻzga tashlanadi:

Tabiat va ob-havo: Ingliz madaniyatida seryogʻin va oʻzgaruvchan ob-havo iboralar orqali tilga koʻchgan: It rains cats and dogs (chelaklab quymoq), a storm in a teacup (arzimagan narsadan katta janjal chiqarmoq). Oʻzbek madaniyatida esa issiq iqlim va quyosh bilan bogʻliq iboralar koʻproq sotsial maʼno tashiydi.

Insoniy munosabatlar va ijtimoiy ierarxiya: Oʻzbek tillaridagi iboralarda "oila", "qarindoshlik", "kattaga hurmat" konseptlari yuqori madaniy valentlikka ega. Masalan, ota rozi

— xudo rozi, qo'y og'zidan cho'p olmagan (juda yuvvosh). Ingliz tilida esa individualizm va shaxsiy makon (privacy) ustunligi iboralarida o'z aksini topadi: Every man for himself (Har kim o'zi uchun), an Englishman's home is his castle (Inglizning uyi uning qal'asi).

Diniy va mifologik qatlam: Ikkala tilda ham diniy e'tiqod va qadimiy afsonalar iboralarining negizini tashkil etadi. Ingliz tilida Injil motivlari (forbidden fruit, apple of discord) faol bo'lsa, o'zbek tilida islom dini va tasavvuf bilan bog'liq qatlam (peshonasiga yozilgani, xudoning bergan kuni) lingvokulturologik ahamiyatga ega.

XXI asrda iboralarni o'rganish bo'yicha eng inqilobiy qadam korpus lingvistikasining rivojlanishi bo'ldi. An'anaviy tilshunoslikda iboralar faqat lug'atlardan yig'ib olingan bo'lsa, korpus lingvistikasi ularni jonli matnlar millionlab so'z shakllari orasida qanday qo'llanilishini aniq statistik ko'rsatkichlar asosida tahlil qilish imkonini beradi.

- Ingliz tilida: BNC (British National Corpus) va COCA (Corpus of Contemporary American English) kabi ulkan korpuslar ingliz iboralarining chastotasi (frequency), kollokatsiyalari va matndagi pozitsiyasini aniq ko'rsatib beradi. Masalan, korpus tahlillari shuni ko'rsatadiki, ba'zi lug'atlarda "keng tarqalgan" deb berilgan iboralar (masalan, it rains cats and dogs) aslida zamonaviy ingliz tilida juda kam ishlatiladi va o'rnini pitch black yoki bear in mind kabi iboralar egallagan.

- O'zbek tilida: O'zbek tilida ham Milliy korpus (Uzbek National Corpus) yaratish borasida muhim ishlar qilinmoqda. Zamonaviy tadqiqotchilar o'zbek tilidagi iboralarining badiiy, publitsistik va so'zlashuv nutqidagi chastotasini aniqlash uchun kompyuter dasturlaridan foydalanmoqdalar. Bu esa frazeologizmlarning semantik o'zgarishlari va tarixiy taraqqiyotini kuzatishda muhim empirik baza bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy yondashuvlar iborani alohida ajratib olingan birlik sifatida emas, balki diskurs (nutq jarayoni) tarkibida o'rganishni talab etadi. Pragmatik paradigma so'zlovchining maqsadi (intension), nutq vaziyati va tinglovchiga ta'sir ko'rsatish omillarini tahlil qiladi. Iboralar ko'pincha nutqqa ekspressivlik, emotsionallik va baholovchi xarakter berish uchun ishlatiladi. Ingliz va o'zbek tillarida iboralarining diskursdagi o'rnini qiyoslash shuni ko'rsatadiki, inglizlar ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri rad etish yoki tanqid qilish o'rniga evfemik iboralardan foydalanishni ma'qul ko'radilar (masalan, kishi vafot etdi deyish o'rniga to pass away yoki hazilomuz to kick the bucket). O'zbek nutqiy etiketida ham yoshi ulug'larga yoki rasmiy doiralarda keskin fikr bildirmaslik uchun pragmatik yumshatuvchi iboralar (kinoya, qochiriqlar) keng qamrovli tarzda qo'llaniladi: osmondan olingan gap (yolg'on demaslik uchun), og'ziga talqon solmoq (jim turishga undash).

Ingliz va o'zbek tillarida iboralarni o'rganishning zamonaviy paradigmalari obyektga tizimli va ko'p qirrali yondashishni taqozo etadi. Struktur-semantik tahlil o'rniga kelgan kognitiv, lingvokulturologik, pragmatik va korpus paradigmalari iboralarining shunchaki so'zlar yig'indisi emasligini, balki ular millat ruhini tashuvchi, uzoq tarixiy taraqqiyot natijasida shakllangan konseptual va madaniy kodlar ekanligini isbotlaydi. Ingliz va o'zbek tillari kabi turli oilaga va tipologik qurilishga mansub tillar frazeologiyasini bu kabi zamonaviy usullar yordamida qiyosiy o'rganish tarjimashunoslik, leksikografiya va madaniyatlararo muloqot muammolarini hal etishda muhim fundamental ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy tilshunoslikda "paradigma" atamasi odatda obyektning ko'rish usuli, nazariy farazlar majmui va tadqiqot metodlari tizimini anglatadi. Iboralar (frazeologik birliklar, idiomalar, turg'un birikmalar)ni o'rganishda paradigma almashinuvi shuni ko'rsatadiki, tadqiqotchilar iborani faqat "tayyor leksik birlik" sifatida emas, balki:

- kognitiv birlik (konsept, obraz, freym bilan bog'liq ma'no modeli),
- diskurs vositasi (pragmatik niyat, baholash, muomala strategiyasi),
- korpus birlik (chastota, kollokatsion kuch, tipik kontekst),
- grammatik konstruktsiya (konstruktsion grammatika doirasida),

- lingvomadaniy marker (milliy tajriba va qadriyatlar izohi) sifatida izohlay boshladilar. Bunday ko'pyoqlama yondashuvni zamonaviy frazeologiya bo'yicha yirik qo'llanmalar va tahliliy to'plamlar "kognitiv asos", "psixolingvistik muammolar", "til o'rganish va o'qitish", "interkultural tadqiq" hamda "kompyuter va korpus aspektlari" kabi yo'nalishlarning integratsiyasi sifatida qayd etadi.

Ingliz tilshunosligida "phraseology/formulaic language" tadqiqi ko'pincha tayyor qoliplar va ko'p so'zli birliklar (multiword units)ni nutq ishlab chiqarishning markaziy mexanizmi sifatida ko'radi; bu yo'nalish korpus lingvistika, psixolingvistika va lingvodidaktika bilan hamkorlikda rivojlanadi.

O'zbek tilshunosligida esa "ibora/frazeologizm/turg'un birikma" an'anaviy ravishda leksik-semantik mezonlar asosida izohlangan bo'lsa-da, so'nggi davr tadqiqotlari korpus, kognitiv va lingvomadaniy yo'nalishlarni tobora faol qo'llay boshladi.

Ingliz tilshunosligida "idiom" ko'pincha konvensional (barqaror) va ma'nosi to'liq kompozitsion bo'lmagan (yoki qisman kompozitsion) birliklarni bildiradi. Biroq "phraseology" tushunchasi ancha keng: u idiomlardan tashqari kollokatsiyalar, rutin formulalar, rekurrent frazalar, qolip sintaktik strukturalarni ham qamrab oladi. Bu kenglik "phraseology"ni fanlararo maydonga aylantiradi: nazariya, tavsif, kontrastiv, madaniy, leksikografik va hisoblash yondashuvlari bir joyda uchrashadi.

Shu sababdan so'nggi o'n yilliklarda kompyuter lingvistikasi "idiom"dan ham kengroq bo'lgan multiword expressions (MWEs) atamasini faol ishlatadi. MWEs muammosi NLP uchun "og'riqli nuqta" sifatida ta'riflanadi: birliklar so'z va gap chegaralariga sig'maydi, ammo til tizimida va amaliy ilovalarda juda ko'p uchraydi.

O'zbek filologik an'anada "ibora" va "frazeologik birlik" ko'pincha sinonim ishlatiladi; ular turg'unlik, ko'chma ma'no, ekspressivlik, uslubiy bo'yoq kabi belgilar bilan tavsiflanadi. Frazeologik lug'atchilik tajribasi Sh. Rahmatullayevning izohli frazeologik lug'atlari va frazeologik lug'atlar haqidagi darslik manbalarda muhim bosqich sifatida ko'rsatiladi.

Ingliz-o'zbek chog'ishtirmasida terminlar quyidagicha "funktional moslik" orqali bog'lanadi:

- idiom ↔ ibora/frazeologizm (ko'pincha obrazli, ko'chma ma'noli turg'un birikma),
- collocation ↔ odatiy so'z birikishi / qolip birikma (to'liq idiom bo'lmashligi mumkin),
- routine formula ↔ nutqiy qolip / muomala formulasi (salomlashuv, ta'kid, baholash),
- MWE ↔ ko'p so'zli birlik / turg'un konstruktsiya (kompyuter va korpus yondashuvda qulay).

Bu terminologik "ko'priq" tadqiqot natijalarini bir-biriga tarjima qilishga, ayniqsa korpus-tavsif, kognitiv model, tarjima ekvivalentligi kabi masalalarda aniqlik kiritishga xizmat qiladi.

Struktur-semantik paradigma iboralarni, avvalo, ma'no yaxlitligi va komponentlarning semantik "eritilishi" darajasi bilan tasniflaydi. Bu yo'nalishning klassik manbalaridan biri V. V. Vinogradovning frazeologik birliklar tipologiyasi bo'lib, u keyingi turkiy va o'zbek frazeologiya tadqiqotlariga ham metodik ta'sir ko'rsatdi.

O'zbek tilshunosligida ham uzoq vaqt iboralar:

- semantik birlik darajasi,
- turg'unlik va variantlilik,
- ekspressivlik,
- uslubiy qatlam (og'zaki/kitobiy)

asosida izohlangan. Bunday yondashuv lug'atchilik uchun ham qulay: izohli lug'atda

iboraning “tayyor ma’nosi”ni berish, stilistik belgilash, variantlarni ko’rsatish imkonini beradi.

Ammo zamonaviy tadqiqotlar struktur-semantik paradigmaga ikki muhim to’ldirish kiritadi:

1. gradientlik g’oyasi: “erkin birikma ↔ kollokatsiya ↔ yarim-idiom ↔ to’liq idiom” continuum sifatida ko’riladi;

2. motivatsiya g’oyasi: hatto “kompozitsion emas” ko’ringan birliklarda ham konseptual obraz, metafora, metonimiya orqali izohlanuvchi motivlar bo’lishi mumkin.

Bu o’zgarish struktur-semantik paradigmani inkor qilmaydi; aksincha, uni kognitiv va korpus paradigmalari bilan birlashtirib, tavsifni chuqurlashtiradi.

Korpus-lingvistik paradigma iboralarni “qoidalardan hosil bo’ladigan istisno” emas, balki real nutqning statistik va distributiv markazi sifatida ko’radi. J. Sinclair korpus tahlillari asosida “idiom principle” (til egasi ko’plab “yarim tayyor” frazalarni bitta tanlov sifatida ishlatadi) g’oyasini ilgari suradi. Shu bilan “ochiq tanlov” (open choice) modeli cheklangan bo’lib chiqadi: real diskursda odamlar ko’pincha “qoliqlar” orqali gap tuzadi.

Korpus paradigma, ayniqsa ingliz tilida, quyidagi metodlar bilan ishlaydi:

- konkordans (kontekst oynalari orqali birlikning tipik qo’llanishi),
- kollokatsion tahlil (MI, t-score kabi ko’rsatkichlar; semantik prosodiya),
- n-gram / rekurrent frazalarni ajratish,
- pattern grammar: leksika–grammatika interfeysida “pattern”larni tavsiflash,
- lexical priming: so’z va frazalar “odatiy qo’shni”lar bilan birga chaqiriladi.

Bu yo’nalish iborani faqat ma’no emas, balki qo’llanish normasi (register, kollokatsion cheklov, tipik pragmatik vazifa) bilan ham tavsiflaydi.

Rosamund Moon korpusga tayangan holda idiomlarning faqat “lug’aviy” emas, balki diskursdagi roli va kontekst bilan bog’langan ma’no o’zgarishlarini ko’rsatadi. Bunday yondashuv frazeologik birliklarni “kontekstsiz” ta’riflashni metodik jihatdan zaif deb hisoblaydi.

Hunston va Francis “Pattern Grammar” orqali leksik birliklar va ularning grammatik qurshovi o’rtasidagi barqaror bog’lanishlarni sistemalashtiradi; natijada “ibora” faqat leksik emas, balki leksik-grammatik qolip sifatida ko’riladi.

O’zbek tilshunosligida korpus paradigmanning amaliy tayanchi sifatida O’zbek tili korpusi platformasi alohida ahamiyatga ega: sayt strukturasi token/lemma/birikma bo’yicha izlash, konkordans, morfoanalizator, parallel korpus, ta’limiy korpus kabi komponentlarni ko’rsatadi.

Korpus haqidagi ilmiy maqolalarda UzbCorpus.uz platformasi 2021-yilda ishga tushirilgani, davlat miqyosidagi ilmiy loyiha sifatida shakllanayotgani va uning tarkibi (lingvistik, metama’lumot, statistik qatlamlar) izchil integratsiyalanishi ta’kidlanadi.

Bu holat o’zbek frazeologiyasini o’rganishda yangi metodik imkoniyatlar ochadi:

- iboralarning chastota reytingi,
- variantlarning real qo’llanishi,
- iboraning kontekst tarmoqlari,
- o’zbek–ingliz parallel korpus orqali tarjima ekvivalentlarini tekshirish.

Korpus paradigma o’zbek iboralarning “qolip” sifatidagi tabiatini empirik ko’rsatish imkonini beradi; bu esa zamonaviy lug’at tuzish va o’qitish metodikasini kuchaytiradi.

Kognitiv paradigma iborani “tasodifiy turg’un birlik” deb emas, balki insonning:

- konseptual tajribasi,
- obrazli tafakkuri,
- tanaviy (embodied) tajribasi,
- madaniy bilimlari

bilan bog’langan mental model sifatida talqin qiladi. Lakoff va Johnson metafora inson tafakkurining markaziy mexanizmi ekanini asoslab, ko’chma ma’no ko’pincha konseptual

metaforalar orqali motivatsiyalanishini ko'rsatadi.

Kövecses metaforani zamonaviy tahlil vositasi sifatida sistemalashtirib, metaforaning diskurs, emotsiya va madaniyat bilan bog'liq jihatlarini ham yoritadi; bu iboralarning "faqat ma'no" emas, balki baholash va emotsional rang tashishiga izoh beradi. Freym semantikasi (Fillmore) esa ma'noni "so'z"da emas, balki tajriba ssenariysi (frame)da ko'radi. Bu yondashuv iboraning ichki komponentlari va uning "tasviriy ssenariysi" o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qiladi.

Kognitiv tahlil ingliz idiomlarini ko'pincha quyidagicha "motivatsiya" bilan tushuntiradi:

- ANGER IS HEAT kabi konseptual metafora: to blow up, to get hot under the collar kabi birliklarda "g'azab" "issiqlik/bosim" modeli bilan tushuntiriladi;

- LIFE IS A JOURNEY modeli: at a crossroads, to be on the right track kabi qoliplarda "hayot" "yo'l" freymi orqali konseptuallashadi.

Bu misollarni kognitiv paradigma "lug'aviy yodlash"dan ko'ra "konseptual xarita" orqali izohlashni samaraliroq deb biladi.

O'zbek iboralarida ham ko'p hollarda universal metaforalar (tanaviy tajriba) bilan bir qatorda madaniy motivlar kuchli ishlaydi. Masalan:

- "boshi osmonga yetmoq" (kuchli quvonch) — vertikal orientatsiya metaforasi (YUQORI = YAXSHI);

- "ko'ngli tog'dek" (keng fe'l, bag'rikeng) — "ko'ngil" konsepti, "tog'" obrazining barqaror qadriyat modeli;

- "qulog'iga quymoq" (qayta-qayta uqtirmoq) — harakat ssenariysi va ta'sir freymi.

Bunday tahlil o'zbek frazeologiyasini "milliy konseptlar" (ko'ngil, or-nomus, mehmonnavozlik, duo) bilan bog'lashga yordam beradi; lingvomadaniy paradigma bilan qo'shilganda bu yondashuv ayniqsa kuchli natija beradi.

Konstruktsion grammatika iboralarni "leksik istisno" sifatida periferiyaga surmaydi; aksincha, ularni grammatikaning o'zi tarkibidagi konstruktsiyalar sifatida ko'radi. Goldberg konstruktsiyalar "forma-ma'no" juftligi ekanini asoslab, grammatik qoliplar ham mustaqil semantik yuk tashishini ko'rsatadi.

Fillmore, Kay va O'Connor "let alone" konstruktsiyasi misolida "regularlik" va "idiomatiklik" bir vaqtda mavjud bo'lishini ko'rsatadi: konstruktsiya barqaror shaklga ega, ammo u nutqda produktiv ham ishlaydi. Bu natija "idiom" va "qoidaviy grammatika" o'rtasiga qat'iy devor qo'yishni metodik jihatdan zaiflashtiradi.

Fillmore, Kay va O'Connor "let alone" konstruktsiyasi misolida "regularlik" va "idiomatiklik" bir vaqtda mavjud bo'lishini ko'rsatadi: konstruktsiya barqaror shaklga ega, ammo u nutqda produktiv ham ishlaydi. Bu natija "idiom" va "qoidaviy grammatika" o'rtasiga qat'iy devor qo'yishni metodik jihatdan zaiflashtiradi.

Konstruktsion paradigma chog'ishtirma tadqiq uchun ayniqsa qulay, chunki u ekvivalentlikni "so'zma-so'z tarjima" emas, balki:

- konstruktsiya-funksiya mosligi,
- diskurs roli mosligi,
- pragmatik effekt mosligi

asosida tekshiradi.

Masalan, ingliz tilidagi not only X, but (also) Y kabi konstruktiv parallelizmlar o'zbek tilida ham "nafaqat X, balki Y" qolipi bilan mos keladi; bu yerda ekvivalentlik ko'proq konstruktsion darajada yuzaga chiqadi. Iboralar bilan ishlaganda ham shunga o'xshash "qolip ekvivalentlik"ni qidirish mumkin.

Diskurs-pragmatik paradigma iborani, avvalo, "ma'no" emas, "kommunikativ vazifa" orqali ko'radi. Fernando idiomatiklikni funksional jihatdan izohlab, idiomlar:

- baholash (evaluation),

- ijtimoiy yaqinlik yoki ziddiyat signali,
- matn bog‘lanishlari (cohesion),
- “konvensional” va “yangilik” o‘rtasidagi muvozanat kabi vazifalarni bajarishini ko‘rsatadi.

Coulmas “conversational routines” tushunchasi orqali standartlashgan muomala vaziyatlari (salomlashuv, uzr, tabrik, duolar)da qolip birliklar qanday ishlashini tahlil qiladi; bu yo‘nalish iboralarni “nutqiy qoliplar” bilan bir tizimda ko‘rishga yordam beradi.

Ingliz nutqida by the way, to be honest, at the end of the day kabi formulaik birliklar gapning faktik mazmunidan ko‘ra ko‘proq muloqot pozitsiyasini (stance) bildiradi. O‘zbek nutqida “ochig‘ini aytsam”, “gapning qisqasi”, “xullas” kabi birliklar shunga yaqin pragmatik rol ni bajaradi. Bunday birliklar “idiom”ning tor doirasiga kirmasa ham, zamonaviy phraseology paradigmasi ularni formulaic language doirasida ko‘rib, bir xil metodik asboblardan tahlil qilishni ma‘qul ko‘radi.

Diskurs-pragmatik paradigma chog‘ishtirma tadqiqda ayniqsa zarur: ayrim iboralar ma‘no jihatdan ekvivalent topgandek ko‘rinsa ham, ularning nutqiy “ohang”i (yumshoqlik, kinoya, tahdid, samimiylilik) mos kelmasligi mumkin. Shuning uchun “ekvivalent”ni pragmatik testlar (register, vaziyat, adresat) orqali tekshirish kerak.

Lingvomadaniy paradigma iboralarni til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatuvchi semiotik markerlar sifatida tahlil qiladi. Goddard va Wierzbicka “cultural scripts” yondashuvi orqali madaniy me‘yorlar va qadriyatlarni “oddiy va universal semantik birliklar” orqali formalizatsiya qilishni taklif qiladi; bu usul millatlararo solishtirishda ayniqsa foydali.

Dobrovol’skiy va Piirainen figurativ birliklarni (conventional figurative units) cross-cultural va cross-linguistic nuqtayi nazardan o‘rganib, obrazli ma‘noning “lexicalized” (lug‘atlashtirilgan) shakli hamda uning motivatsiyasi o‘rtasidagi munosabatni muhokama qiladi; bu yondashuv iborani tarjima va madaniy sharh bilan birga tavsiflashni talab qiladi.

Chog‘ishtirma tahlilda quyidagi holatlar ko‘p uchraydi:

- universal motiv + milliy detal: ikki tilda ham “qalb/ko‘ngil”ga doir iboralar bor, ammo ularning obraz manbai turlicha bo‘lishi mumkin;
- madaniy prototiplar: ingliz tilidagi ayrim idiomlar tarixiy-kundalik tajriba (masalan, dengizchilik, sanoat) bilan bog‘langan bo‘lsa, o‘zbek iboralari ko‘pincha qishloq hayoti, mehmondo‘stlik, qarindoshlik, duo kabi sotsiomadaniy ssenariylarga tayanadi;
- tabu va evfemizm: o‘lim, kasallik, sharmandali holatlar ko‘pincha iboralar orqali yumshatiladi; bu yerda lingvomadaniy norma kuchli ishlaydi.

Bunday tafovutlarni lingvomadaniy paradigma “quruq ekvivalentlik” bilan cheklanmasdan, madaniy sharh (cultural note)ni ham talab qiladigan obyekt sifatida ko‘radi.

Psixolingvistik paradigma iboralarni miyaning real vaqtdagi qayta ishlash jarayonlari bilan bog‘laydi. Bu yo‘nalish “idiom”ni:

- tez tanish (chunk sifatida),
- kontekstga bog‘liq talqin qilish,
- literal va figurativ ma‘nolar raqobati,
- kompozitsionlik darajasi va sintaktik fleksibilitet

kabi parametrlar orqali o‘rganadi. Nunberg–Sag–Wasow idiomlarning “decomposable” (qisman tahlillanuvchi) bo‘lishi ularning sintaktik erkinligiga ta‘sir qilishi mumkinligini muhokama qiladi; bu psixolingvistik va grammatik dalillarni birlashtiradi.

Psixolingvistik paradigma chog‘ishtirma tadqiqda ikki amaliy savolni ochadi:

1. ikkitillilik sharoitida idiomlar qanday taniladi va tarjimada nima yo‘qoladi;
2. til o‘rganuvchilar idiomlarni “yodlaydimi” yoki “konseptual tarmoq” orqali o‘zlashtiradimi.

Bu savollar lingvodidaktika va tarjima paradigmalari bilan bevosita tutashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Baker M. In other words: a coursebook on translation. – London; New York: Routledge, 1992.
2. Gibbs R.W. et al. Idioms in children's language processing: cognitive and pragmatic perspectives // Cognitive Linguistics. – 2007. – Vol. 18, № 4. – P. 637–670.
3. Goddard C., Wierzbicka A. Meaning and universal grammar: theory and empirical findings. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2002.
4. Кунин А.В. Фразеологический словарь современного английского языка. – М.: Русский язык, 2000.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
6. Levorato M.C., Cacciari C. Understanding idioms: the role of context in children's comprehension // Journal of Child Language. – 2002. – Vol. 29, № 2. – P. 341–358.
7. Maslova V.A. Linguoculturology: theory and practice. – М.: Flinta, 2005.
8. Oittinen R. Translating for children. – London: Longman, 1993.
9. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Т.: Fan, 2001.
10. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Т.: Sharq, 2007.
11. Телия В.Н. Russian phraseology: semantic, pragmatic and linguocultural dimensions. – М.: LKI Publishing, 2010.